

HELMUTH PLESSNER

ΚΕΙΜΕΝΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Conditio humana
Ο άνθρωπος ως έμβιο ον
Με άλλα μάτια

Μετάφραση και Εισαγωγή

Ι.Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ

Πρέβεζα 2004

Helmuth PLESSNER,
Κείμενα Φιλοσοφικής Ανθρωπολογίας
Πρώτη έκδοση: Σεπτέμβριος 2004

Ιωάννης Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
Παραλία Σεργούλας
33056 Φωκίδος
Τηλ. 26340-91185

Εκδοτική επιμέλεια: Michael STORK
Κρανιά, 48300 Θεσπρωτικό
Τηλ. 26830-32276

ΤΙΤΛΟΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ

«Conditio humana»
Helmuth Plessner, *Conditio humana*
© 1976 by Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main

«Ο άνθρωπος ως έμβιο ον»
Helmuth Plessner, «Der Mensch als Lebewesen»
7. leicht gekürztes Kapitel aus
Helmuth Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch*
© 1975 by Walter de Gruyter & Co., Berlin, New York

«Με άλλα μάτια»
Helmuth Plessner, *Mit anderen Augen*
© 1979 by Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main

© για την Ελληνική γλώσσα
Ι.Ε. Θεοδωρόπουλος, 2004
All rights reserved

Printed in Greece 2004

ISBN 960-88257-0-9

Το ερώτημα για την *conditio humana*

Η άρνηση του ιστορισμού να αποδεχθεί
τις αντιλήψεις περί προόδου

Ο πρόλογος αντιλήψεων περί του ανθρώπου, της φύσης του και των δυνατοτήτων του σε μια παγκόσμια ιστορία δεν θα χρειαζόταν καμιά δικαιολόγηση. Διότι στο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας, το ανθρώπινο γένος, εφόσον του δώσουμε αυτό τον χαρακτηρισμό, δεν εξαντλείται σε έναν ορισμένο χρόνο, σε έναν πολιτισμό, σε έναν λαό. Αυτή την άποψη εξέφρασε ο Διαφωτισμός, ο οποίος πέτυχε όντως να αναδείξει απόψεις περί ανθρωπίνου γένους σε θεωρία της ανθρωπότητας και να αποτυπώσει το οδοιπορικό της από τις βαρβαρικές-σκοτεινές πρωταρχές της σε ολοένα φωτεινότερα ύψη. Τα αστικά και τα κατώτερα αστικά κοινωνικά στρώματα του 19^{ου} αιώνα, εξοικειωμένα με την πρόοδο εθίμων και επιστημών, παρασυρμένα από την άνοδο της τρίτης τάξης, μόλις διαισθανόμενα τη χειραφέτηση μιας τέταρτης, αλλά πάντως προσδοκώντας την, δεν έδειξαν να αποστασιοποιούνται από την εικόνα μιας αναπόδραστης προόδου του κόσμου. Σήμερα η εικόνα έχει ξεθωριάσει σε ερμηνευτικό σχήμα ενός βιομηχανικού κόσμου, όπου μέσα από την καταλυμένη αποικιοκρατική τάξη αναδείχθηκαν οι υπανάπτυκτες χώρες.

Δεν έλειψαν απόψεις αντίθετες προς αυτή την αισιόδοξη θεώρηση της ιστορίας. Απέναντι στο απλουστευτικό της πνεύμα συνασπίστηκε πολύ πρώιμα, ανταποκρινόμενη στις πικρές εμπειρίες της γαλλικής επανάστασης και αργότερα στις δονήσεις της κοινωνικής δομής και του κόσμου των ευρωπαϊκών κρατών, μια αντίδραση από αντιπροσώπους της καταποντισμένης κοινωνίας των ευγενών και της εκκλησίας, από γνώστες της ανθρώπινης καρδιάς, πολιτικούς και φιλοσόφους. Στην αντίσταση κατά των τρομερών απλουστευτών (*terribles simplificateurs*) η νέα επιστήμη διέθεσε τα πιο ισχυρά επιχειρήματα. Έναντι της όλο και πιο πολύ εξειδικευμένης κριτικής της στις πηγές και της εξελισσόμενης Ερμηνευτικής το όραμα της προόδου δεν άντεξε. Αυτή είδε τη *Fata Morgana* της μονόδρομης προόδου σαν αναγκαστική παράσταση και πόθο, και της αντέταξε, σε μια προσπάθεια ορθής αντιμετώπισης κάθε εποχής, κάθε γεγονότος, κάθε φιγούρας, μια αλυσίδα ανοιχτότερης πολυσημίας, από την οποία δεν συναγόταν πλέον κάποιο διδα-

κτικό νόημα, όσον αφορά την όλη πορεία της ιστορίας της ανθρωπότητας. Όταν το Πρότερον και το Ύστερον δεν εντάσσονται σε κάποια ιεραρχία, τότε η ηθική-δραματική σχέση αποκαλύπτεται ως μια εκβιαστική για τα ιστορικά γεγονότα συνύπαρξη ελπίδας, επιθυμίας και θέλησης, ως μια τελεολογική σύνθεση, η επιφανειακή γνώση της οποίας περιορίζεται σε καθαρά θεωρητική έκθεση γεγονότων και αιτίων, χωρίς να είναι ποτέ σε θέση να προωθήσει την αυτοκατανόησή της με κριτική ανάλυση αποδεικτικών στοιχείων και μνημείων.

Αυτός όμως ο αντιπροοδευτικός ρεαλισμός, προϋπόθεση και προϊόν επισημονικής ιστοριογραφίας, συνεχίζει αβλαβώς να μην αποκρυσταλλώνει σε έναν τρόπο σκέψης (*Denkstil*) τη μετωπική στάση κατά της θέσης περί προόδου της παγκόσμιας ιστορίας. Χρησιμοποιεί φυσικοεπιστημονικές κατηγορίες, με την ίδια άνεση που τις καταπολεμά· όταν μάλιστα στρέφεται εναντίον του πνεύματος του Comte, του Spencer και του Marx, τοποθετούνται ο Spengler και ο Rickert στην ίδια θέση. Η γενική πίστη, ότι το Ατομικό είναι κάτι ανυπέρβλητο, συνιστά το θεμέλιο του ιστορισμού, και δεν αλλάζει τίποτα αναφορικά με τις συνέπειές της, είτε υπηρετεί τον ρομαντικό συντηρητισμό, τον δημοκρατικό φιλελευθερισμό ή οποιονδήποτε άλλο τρόπο παιχνιδιού φασιστικού καισαρισμού. Αυτό που λέγει ο Schiller στο έργο του *Τι σημαίνει και για ποιο σκοπό σπουδάζει κάποιος παγκόσμια ιστορία*; έχοντας υπόψη του την αισθητική-εθμική εκδοχή: «Ο άνθρωπος μεταβάλλεται και φεύγει από τη σκηνή· οι γνώμες του φεύγουν και μεταβάλλονται μαζί με αυτόν· μόνον η ιστορία παραμένει αμετάθετη στο προσκήνιο, όντας μια αθάνατη πολίτης όλων των εθνών και των χρόνων», αίρεται από τον ιστορισμό, ακριβώς επειδή αυτός οδηγεί μέχρι τέλους του το αίτημα του οικουμενισμού. Και η ιστορία λοιπόν μεταβάλλεται και φεύγει από τη σκηνή, η ενότητά της μορφοποιείται σε σκηνικό πλαίσιο, όπου ενσωματώνονται από τους λόγιους ανταποκριτές ασύγκριτες μεταξύ τους ιστορίες των λαών και των πολιτισμών. Η ανθρωπότητα στο σύνολό της εξαφανίζεται και μόνο το ανθρώπινο γένος ως τέτοιο παραμένει.

Ένα είναι σίγουρο, η *Επιστήμη* της Ιστορίας κερδίζει λόγω αυτής της απώλειας πρώτη φορά την όλη κινητικότητα και ελευθερία της απέναντι στο «υλικό» (*Material*). Ενόσω διερευνά την ομορφιά των παραδοσιακών παραστάσεων, εισχωρεί βαθιά στα γλωσσικά τους μέσα με φιλογολικό εξοπλισμό, διαχωρίζει τη θέση τους από τη θέση των παρελθόντων πραγμάτων και παντού πασχίζει να αποκαλύψει την ετερότητα του φαινομενικά ομοίου, το ασύνηθες του φαινομενικά αυτονόητου, εξασφαλίζει, κατά κάποιο τρόπο, στον παρατηρητή την ίδια απόσταση από το Πλησίον και το Μακράν. Από το ρεύμα, το οποίο παγώνεται σε διαδικασία αιτιοτήτων εάν το ακολουθήσουμε με τις σκέψεις μας πίσω μέχρι τις πηγές του, το οποίο ενάντια στο

ρεύμα μας παρασύρει στην τελεολογία γιατί εκβάλλει στο σήμερα, γίνονται τα εκάστοτε παρόντα, τα οποία έχουν τα παρελθόντα τους και τις εσόμενες δυνατότητές τους, τα αναπόφευκτά τους, παραλήψεις και ευκαιρίες. Η συνέχεια, εξασφαλισμένη στη χρονική πορεία, δεν είναι τότε πλέον το κατευθυντήριο νήμα και το κυρίαρχο αξίωμα της ερωτηματοθεσίας. Ό,τι συμβαίνει πίσω από τις πλάτες και ενάντια στη θέληση ή στους φόβους των ανθρώπων, ό,τι θεσμικά σκληραίνει ή αποξενώνεται από το σκοπό του εξαιτίας απρόβλεπτων περιστάσεων, οι μυστικές διασυνδέσεις του Καλού με το Κακό, του Κακού με το Καλό, οι μηχανισμοί δηλαδή τους οποίους ο Hegel ονόμασε πονηριά της Ιδέας, κατανοήθηκαν εν πολλοίς από την επιστήμη ως συνδυετικό μέσο και υποστατική στήριξη της συνέχειας, αλλά όχι πια ως μηχανοραφία ενός νοήματος, το οποίο ξεδιπλώνεται αδιαλείπτως σύμφωνα με κάποια διαδοχή φάσεων.

Η επιστημονική ιστοριογραφία υπολογίζει, ευθύς εξ αρχής, στην ανοικτή πολυσημαντότητα όλων των περασμένων, επηρεάζεται δε – και αυτό είναι σε μεθοδολογικό επίπεδο κάτι νέο – ωσταύτως, από τον αποσπασματικό χαρακτήρα των παραδομένων μαρτυριών, καθώς και από την εκάστοτε θέση του ιστορικού στο παρόν του και προσφέρει στην αναπόφευκτη υποκειμενικότητα της άποψής του μια προηγούμενως αδιανόητη ευκαιρία αλήθειας. Η ιστορία πρέπει να γράφεται πάντα εκ νέου, επειδή με κάθε μέρα που της προστίθεται, όχι μόνο μπορεί να φανεί μέσα από ένα νέο φως, αλλά στην πραγματικότητα καθίσταται διαφορετική. Διότι το περασμένο μεταβάλλεται από το ερχόμενο. Φυσικά παραμένουν ορισμένα άθικτα ερωτήματα, όπως της χρονολόγησης, της αποδελτίωσης και της ανασύνθεσης, τα οποία παίζουν συχνά καθοριστικό ρόλο και θα μπορούσαν να απαντηθούν σύμφωνα με τα γενικά κριτήρια ορθότητας. Ό,τι όμως θα πρέπει να συναχθεί εν προκειμένω είναι: Η κατανόηση σχέσεων απαιτεί από τον ιστορικό μια σύνθεση, μια μορφοπλαστική δύναμη, το σκηνικό πλαίσιο. Χωρίς μια τέτοια προεργασία από την πλευρά του, η οποία προβάλλει μέσα στην περιγραφή του – όχι δηλαδή όπως στην περιγραφή κάποιου φυσικού συμβάντος που είναι μικρής σημασίας για το περιγραφόμενο –, η ιστορική σχέση απλώς δεν καθίσταται ευδιάκριτη.

Όταν γίνεται λόγος για μεγάλη απόσταση από τον κόσμο μας, ή όταν δεν υπάρχει αισθητή επίδραση επάνω του, όπως π. χ. συμβαίνει με την αρχαία ανατολική ή προκολομβιανή ιστορία της Αμερικής, η προεργασία της περιγραφής του θα διατρέξει μικρότερο κίνδυνο υποκειμενικών προδιαθέσεων, από ό,τι όταν αφορά εμάς τους ίδιους ως έθνος, ως Ευρωπαίους, ως κληρονόμους της ελληνοχριστιανικής παράδοσης. Όμως: πού ευρίσκονται τα σύνορα μεταξύ κατάλληλης και ακατάλληλης προεργασίας, η οποία άνευ προδιαθέσεων δεν καταστρώνει κανένα σχέδιασμα; Πρέπει π. χ. να γραφτεί η

γερμανική ιστορία από Άγγλους ή Γάλλους ή από Γερμανούς; Τυφλώνει η αγάπη τα μάτια ή τα καθιστά ικανά να βλέπουν; Υπάρχει ιστορική αλήθεια, χωρίς μια προοπτική της θέλησης, του πόθου, της ευσέβειας;

Και αν ακόμα η δική μας αποτίμηση του Ιστορικού (*des Historischen*) – για να μιλήσουμε με όρους του Nietzsche – είναι μια δυτικοευρωπαϊκή πρόληψη, ωστόσο και πάλι μας διευκολύνει να διερευνούμε το εδωνά-Είναι (*Dasein*) μας και συνάμα να διερευνήσουμε την παροδικότητά του. Ελευθερώνει το βλέμμα σε κάτι, που σε όλα τα ανθρώπινα φαινόμενα, με διαφορετικό εκάστοτε τρόπο, προωθείται ως το αυτό: *semper aliter, semper idem* (πάντα κάτι άλλο, πάντα το ίδιο). «Εφόσον αυτή (η παγκόσμια ιστορία) συνηθίζει τον άνθρωπο να συμπτκνώνεται στο όλο παρελθόν και με τα κλειδιά του να προλαμβάνει το μακρινό μέλλον: τότε υπερβαίνει τα όρια της γέννησης και του θανάτου, τα οποία περιζώνουν τη ζωή του ανθρώπου τόσο στενά και τόσο πειστικά, τότε αυτή με μια οφθαλμαπάτη διευρύνει το μικρό του εδωνά-Είναι σε ένα ατελείωτο χώρο και διαπερνά το άτομο ανεπαισθήτως στο γένος». Εάν εξακολουθεί αυτή η φράση του Schiller να διατηρεί το κύρος της και δεν υφίσταται πλέον η ενιαία πορεία της παγκόσμιας ιστορίας την πίεση της σχετικότητας της ιστορικής ανάλυσης, δεν «φεύγει από τη σκηνή» μόνον ο άνθρωπος, για να αφήσει το έδαφος στην ιστορία, ως την «αθάνατη πολίτη όλων των εθνών και χρόνων», αλλά εξαφανίζεται τελικώς και η ιστορία ως ενότητα της ανθρωπότητας εν γένει;

Δεν χρειάζεται επομένως πολύ φιλοσοφία, για να κατανοήσουμε ότι η εμπειρία της πολυπτυχότητας και της μεταβολής των ανθρώπων και της μοίρας τους αναφύεται μόνο μέσα από την απλή και σταθερή υποδομή του ανθρωπίνου γένους, διότι η μεταβλητότητα εγκλείει σταθερότητα. Όσο η ιστορική εμπειρία γίνεται πλουσιότερη και ασυμβίβαστη, τόσο πειστική παρουσιάζεται και η ανάγκη της ενοποίησης, η οποία εξάλλου δεν μπορεί να ικανοποιηθεί με μια γενικεύουσα σύνθεση, αλλά μόνο με αναγωγή στους όρους της δυνατότητας μιας πολύπλοκης πολλαπλότητας. Πώς όμως και ως τι φαίνονται αυτοί οι όροι της δυνατότητας; Το ίδιο το ανθρώπινο γένος, ο καρτερικός αλλά και αδιόρατος γραφέας της ιστορίας, που παραμένει αμετάθετος στο προσκήνιο πρόσωπο με πρόσωπο με την αλήθεια, δεν εμφανίζεται απευθείας, γιατί διαχέεται μέσα σε ενσαρκώσεις του. Αυτές πάλι αδυνατεί το γένος να τις αφαιρέσει, όπως αφαιρούνται οι μάσκες, λες και πρόκειται στην ιστορία μόνο για παίξιμο ενός ρόλου. Ο κάθε άνθρωπος δεν αποτελεί μόνον παράδειγμα του γένους του, γεγονός που θα συνέβαινε, εάν παραμέναμε στη φυσική του εικόνα. Ως ιστορικό ον είναι κάτι περισσότερο, ή πολύ συχνά λιγότερο, διότι το ότι είναι άνθρωπος δεν σημαίνει απλώς ότι ανήκει στο ανθρώπινο γένος, αλλά και ότι ευρίσκεται απέναντι σε μια ευκαιρία, την οποία καθénas μπορεί να αρπάξει ή να χάσει.

Για τον λόγο αυτό η ακόλουθη θεώρηση δεν θα περιορισθεί σε ήδη παγιωμένες ερμηνείες της ανθρώπινης φύσης. Πασχίζει για το Προ-ανθρώπινο, το «Προ» βεβαίως λαμβανόμενο όχι με το χρονικό, αλλά το θεμελιακό του νόημα. Διότι το ερώτημα όσον αφορά τους εσωτερικούς όρους του ιστορικού γίνεσθαι έχει ριζικώς αναδιατυπωθεί: Ποιοι είναι οι όροι της δυνατότητας ανθρώπινου Είναι;

Η αντίσταση της βιολογικής θεωρίας της εξελικτικότητας

Όντας δυσκολόπιστος και επιφυλακτικός για λόγους μεθόδου, όπως οφείλει να είναι, ο επιστήμονας της Ιστορίας αντιπαραθέτει μόνο την πολύ μεγάλη δυσπιστία στα θεωρήματα (*Theoreme*) περί γενικών μορφών πορείας της ιστορικής διαδικασίας. Παράλληλα, οι μέχρι πρότινος εντυπωσιακά επεξεργασμένες θεωρίες του Spengler και του Toynbee περί κυκλικής πορείας του προκαλούν λιγότερες δυσκολίες, από ό,τι εκείνη η παράσταση της ανοδικής εξέλιξης, η οποία μόλις που αναγνωρίζεται από τη γενική συνείδηση ως ένα θεώρημα, επειδή εμφανίζεται ως απλή προέκταση της βιολογικής προϊστορίας του ανθρώπου. Αποδεδειγμένα, όπως φαίνεται από τα ευρήματα γήινων στρωμάτων ηλικίας εκατομμυρίων ετών, έχουμε μια ιστορία ζωής, στη νεότερη φάση της οποίας, στην τεταρτογενή περίοδο (*Quartär*), εμφανίστηκε ο *homo sapiens*. Εφόσον οι γνώμες δίστανται πάντα, αναφορικά με τις προηγηθείσες ζωικές προφόρμες του, και μάλιστα, επειδή η Παλαιοντολογία έχει κατορθώσει κατά τις τελευταίες δεκαετίες πλούσιες ανακαλύψεις απολιθωμένων πρωτευόντων (αξιωματημόνευτο είναι το εκπληκτικό εύρημα του Ωραιοπιθήκου το 1958, που είναι ηλικίας τουλάχιστον δέκα εκατομμυρίων ετών), δεν μπορεί πλέον να αμφισβητηθεί η δημοφιλής από την εποχή του Δαρβίνου θέση περί καταγωγής του ανθρώπου από κάποιους τύπους του γένους των ανθρωποειδών. Μετά την εποχή των παγετώνων είναι αναρίθμητα τα ευρήματα ειδικών ανθρώπινων παραδειγμάτων, τα οποία μπορούν να αποδοθούν ήδη στη μεγάλη φυλή. Τα ανατομικά χαρακτηριστικά του σκελετού και τα ευρήματα είναι ολοκάθαρα τεκμήρια.

Από την παλαιολιθική εποχή μέχρι σήμερα ολοκληρώθηκε, μέσα σε ένα, συγκριτικά με τα εκατομμύρια χρόνια της ηλικίας της ιστορίας της γης και της ζωής, σχεδόν μηδαμινό χρονικό διάστημα, εκείνη η πολιτιστική εξέλιξη, της οποίας κατευθυντήριο μοτίβο είναι η αυξανόμενη διαφοροποίηση του γενικού συνόλου των οργάνων της ζωής σε όλο και μεγαλύτερο αριθμό αν-

θρώπων. Από ορδές και μικρές ομάδες γίνονται λαοί, φυλετικά μόλις ομοιογενείς, και αυτοί καθίστανται οι εμφανείς φορείς της πραγματικής ιστορίας. Η παράδοση, κληροδοτημένη με προφορικά, συνήθως δε και με γραπτά μορφώματα, οδηγεί σε πρόσφορους τόπους στη φάση του μεγάλου πολιτισμού και έτσι στη διάσταση της ιστορικής επιστήμης.

Γιατί θα έπρεπε, μέσα από αυτή την προοπτική αναμφισβήτητης συνέχειας της μετάβασης από την προϊστορία στην πρώιμη ιστορία, να χρησιμοποιούμε εν τέλει την ιστορική παρατήρηση άλλων κατευθυντηρίων γραμμών, παρά εκείνων της φυσικοεπιστημονικής ιστορίας της εξέλιξης; Τι την εξαναγκάζει σε σκεπτικισμό, όσον αφορά τη συνέχιση της γραμμής της προόδου, όταν ο πολιτισμός έχει πετύχει έναν υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας; Τον 19^ο αιώνα επεχείρησε και η Εθνολογία, υιοθετώντας το σχήμα της προόδου, να επιμείνει στη θεωρία μιας αναγκαστικής διαδοχής φάσεων, τις οποίες πρέπει να διατρέξουν όλοι οι λαοί, εάν θέλουν να φθάσουν στον «πολιτισμό των πόλεων». Πρώτη φορά η θεωρία περί κυκλικής προόδου και ο Λειτουργισμός κλόνισαν αυτό τον δογματισμό. Εξονυχιστική ανάλυση της εσωτερικής σχέσης μεταξύ διάφορων πρωτόγονων πολιτισμών που ζουν σε σχετική απομόνωση, έδειξε ότι, ακόμα και για εκείνες τις αναντίρρητα πρώιμες κοινωνίες που παραμένουν μέχρι σήμερα σε ένα αρχέγονο επίπεδο ζωής, η σχηματική διάγνωση του ήδη και του ακόμα μη κατορθωμένου παραβλέπει τις σταθεροποιητικές δομές και δυνάμεις και έτσι δεν ευρίσκει την εσωτερική σχέση της σύνθεσης της ζωής της. Η σπουδή των patterns, στην οποία προβαίνει η αμερικανική *cultural anthropology* (Πολιτιστική Ανθρωπολογία) εδώ και μερικές δεκαετίες, με σκοπό – θα λέγαμε: προβαίνει σε μια ανάλυση του στίλ των πολιτισμών, μόνο χωρίς την αναπλήρωση των συλλογικών δυνάμεων (*Agenzien*), όπως είναι το πνεύμα του λαού στον Hegel ή η ψυχή του πολιτισμού στον Spengler –, προήγαγε με την προέκταση της εξελικτικότητας στην περιοχή της Ιστορίας του Πολιτισμού και της Κοινωνικής Ιστορίας προπαντός των πρωτόγονων, ένα ισχυρό εργαλείο.

Υπέρ της θεωρίας της εξέλιξης συνηγορεί πάντα ένα γεγονός, το οποίο κατά την περίοδο της πρώιμης άνθησής του θεωρήθηκε ως ύψιστο αποτέλεσμα, για να μην πούμε ο σκοπός της εξέλιξης, εμπεριέχει όμως ένα νέο κίνητρο μελλοντικών εξελίξεων: το πέραςμα του ανθρώπου στον ορθολογισμό. Αυτός πραγματώνεται σε ιστορικό χρόνο, με πολύ διαφορετικές μορφές και περιστάσεις, πάντα όμως με τα ίδια συμπτώματα της αντικατάστασης μυθικών παραστάσεων του κόσμου και της διαμόρφωσης φιλοσοφίας και επιστήμης. Αυτή η αποκάλυψη του Λόγου, ως επί το πλείστον δια των αρχαίων Ελλήνων εξελιγμένη, προκάλεσε αρχικώς σε περιορισμένο ευρωπαϊκό χώρο μια στροφή στη χρήση των δυνάμεων του ανθρώπου, η οποία ξεδίπλωσε αναγκαστικά την εσωτερική της λογική κατά την περίοδο που ακο-

λούθησε και με την εξέλιξη της Φυσικής επιστήμης, που χρησιμοποιούσε τη μέτρηση, δρομολόγησε εν τέλει την παγκοσμιοποίηση της ανθρωπότητας. Για τον Ευρωπαίο, ο οποίος συμμετείχε δυναμικά σε αυτό το επίτευγμα και για αιώνες μπορούσε να διατηρεί το συνακόλουθο προβάδισμα που του είχε αυτό το επίτευγμα επιδαψιλεύσει, έπρεπε να γίνει στη θριαμβευτική πορεία της ορθολογικής κυριαρχίας επί της φύσης στην επιστήμη, την τεχνική και τη βιομηχανία το ισχυρότατο επιχείρημα της εξελικτικότητας, άσχετα εάν και πώς οι ιστορικοί και οι φιλόσοφοι το αντιμετώπισαν. Η ορθολογική εξέλιξη ήταν ως πραγματικότητα αδιαφιλονίκητη και αναδείχθηκε σε χειροπιαστή δύναμη της προόδου. Εάν τη θεωρούσαμε προέκταση προηγούμενων «προόδων» της πρώιμης ιστορικής, της προϊστορικής και της βιολογικής περιοχής, θα προέκυπτε η παρακάτω εικόνα: εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια χρειάστηκε η ζωή, για να προωθήσει το γένος του *homo sapiens*. Με τη βοήθεια της, περισσότερο ή λιγότερο, επίκτητης σωματικής σταθερότητάς του προκύπτει κάτι νέο: πολιτιστική δραστηριότητα. Μια νέα διάσταση, ανύπαρκτη στα ζώα, έλκει καθαυτή η ζωική ενέργεια, την αποσπά. Με αυτήν εξελίσσεται μια μέχρι τότε προϋπάρχουσα στη βιολογική περιοχή διαδικασία διαφοροποίησης, μέχρι που τελικώς οι ιθύνουσες δυνάμεις της νέας διάστασης συνέβαλαν σε μια νέα προώθηση: στην αποκάλυψη του ορθού λόγου. Αυτό το αποτέλεσμα, που χαρίζει στον άνθρωπο τη δωρεά της διάκρισης (*Einsicht*), με την οποία θεωρήθηκε και επισκοπήθηκε η όλη μέχρι τώρα διαδικασία ζωής του εαυτού του, δεν έγινε ίσως, παρόλα αυτά, ο μυστικός του στόχος;

Αυτό ισχυρίστηκαν οι ρομαντικοί Schelling και Oken και προκαθόρισαν έτσι μια βασική αντίληψη της «φυσικής ιστορίας της δημιουργίας». Αλλά η Φυσική επιστήμη δεν μπορούσε με αυτή τη μορφή επουδενί να αξιοποιήσει ετούτη την αντίληψη, διότι δεν γνωρίζει από σκοπιμότητες. Πρώτη φορά ο Δαρβίνος ευτύχησε να βρει τον μηχανισμό, που τις βγάζει από τη μέση και κατέστησε άχρηστη την παραδοχή μιας προφοράς της εξέλιξης. Αυτός είχε την ιδέα να εκλάβει τη διαδικασία της διατροφής ως μοντέλο και να της εμπιστευθεί, ως την τυφλή δραστική δύναμη της φύσης, την εξέλιξη. Έτσι κατόρθωσε να εξηγήσει τη γέννηση των ειδών σαν ένα γεγονός διαλογής, το οποίο, χωρίς τη βοήθεια κάποιων κατευθυντήριων δυνάμεων, εμπλέκει τη ζωική υπόσταση σε έναν αγώνα για το εδωνά-Είναι, τον οποίο αντέχουν μόνο οι άξιοι, διότι διαθέτουν μορφές πολύ καλής προσαρμογής στις συνθήκες. Οι αποκτημένες ιδιότητες έγιναν κληρονομικές καταβολές. Λίγες αλλαγές προσφέρονται ως αφετηριακά σημεία για νέες μορφές και ευκαιρίες. Έτσι προκαλείται από τον αδυσώπητο ανταγωνισμό η υψηλότερη, η επιτηδειότερη, η ισχυρότερη οργάνωση ως προγραμματίστη παραγωγή, λειτουργεί αφ' εαυτής η ζωή, με ανεπαίσθητες υπερβάσεις σε ποιοτικά ανώτερα

στάδια, για να προωθήσει εν τέλει εκείνα τα ζώα που διαθέτουν μεγάλη εγκεφαλική διαφοροποίηση, τα οποία με την ικανότητα της ανάμνησης και του συνδυασμού υπερτερούν σε ευφυΐα όλων των άλλων οργανισμών και έχουν κατορθώσει την μέχρι τώρα ανυπέρβλητη μεσουράνησή τους στο ανθρώπινο γένος κατά τρόπο ανυπέρβλητο.

Για έναν ολόκληρο αιώνα κατόρθωσε ο Δαρβινισμός να κρατηθεί απέναντι σε σημαντικές αντιρρήσεις εκ μέρους της θεωρίας της κληρονομικότητας, της θεωρίας της μεταβολικότητας, της περιβαλλοντικής έρευνας. Για την προσαρμογή και την επιλογή ως μορφοποιητικών δυνάμεων, υπάρχουν, όπως και παλαιότερα, φιλονικίες. Το γεγονός της επιβίωσης αρχέγονων ειδών από πολύ παλαιότερες εποχές της γης, στις οποίες δημιουργήθηκαν και κατείχαν τα ηνία, δεν πρέπει να παραβλέπεται λιγότερο και από τους μόλις κατανοούμενους νόμους διάπλασης, στους οποίους υπόκεινται ζωικά συστήματα με τη χημική τους δομή. Όλα αυτά τα έχει υποβαθμίσει σε μεγάλο βαθμό η παλαιά απαιτητική θεωρία. Η βασική της ιδέα, η παντοδυναμία της επιλογής, βρίσκει σήμερα μόνον λίγους υποστηρικτές. Αλλά ότι ο άνθρωπος ως ύψιστο εγκεφαλικό ζώο, είναι το κορυφαίο δημιούργημα της όλης οργανικής εξέλιξης, και ότι η πορεία της εξέλιξης του εγκεφάλου (*Zerebralisierung*), τουλάχιστον στην ιστορία των σπονδυλωτών ζώων, είναι μέχρι την εμφάνιση του ανθρώπου η αποσιωπημένη αιχμή της – αυτή η τεκμηριωμένη πολύ καλά θέση, είναι κάτι που ενισχύει ορισμένα αξιώματα του Δαρβινισμού, αλλά πέραν αυτού προσφέρει μέχρι σήμερα, με την παράσταση της προόδου ως της βασικής κατηγορίας κάθε ιστορίας, ισχυρό στήριγμα στη γενική συνείδηση. Για τη διαμόρφωση του ιστορισμού αυτό ήταν και παραμένει ένα γεγονός σπουδαίο, συνήθως παραμελημένο, και ένα μοτίβο που οι Θεωρητικές επιστήμες αποκλίνουν σχεδόν πάντα και σε ανυπέρβλητο βαθμό από τις φυσικοεπιστημονικές θεωρήσεις πραγμάτων, που αφορούν τον άνθρωπο.

Ποια είναι τα αξιώματα του Δαρβινισμού; Ο ανοικτός ανταγωνισμός εξαναγκάζει όλα τα ζωικά όντα σε αγώνα για την καλύτερη δυνατή προσαρμογή, σύμφωνα με το αξίωμα της καλύτερης δυνατής σκοπιμότητας. Η δυνατότητα ισότιμων, αλλά στην πορεία διαφορετικής πλέον κατεύθυνσης δρόμων επίλυσης των ίδιων προβλημάτων της ζωής, δηλαδή η δυνατότητα περισσότερων σκοπιμοτήτων, περισσότερων παρεμφερών μορφών σχεδιασμού, που κρατά ωστόσο μπροστά στα μάτια μας τη δεσμίδα του κόσμου εμφάνισης των φυλών, ειδών και γενεών, παραγκωνίζεται σύμφωνα με το αξίωμα μιας κλιμακωτή ανοδικής γραμμής: πλουσιότερη οργάνωση κατοχυρώνει μεγαλύτερη σκοπιμότητα. Φυλές, είδη, γένη πρέπει να νοούνται ως προσπάθειες επίλυσης ενός και του αυτού προβλήματος. Οι βασικές διαφοροποιήσεις του περιβάλλοντος, το νερό, ο αέρας και η γη, εντάσσονται σε

έναν μοναδικό κόσμο και, όσο περισσότερο εξοπλισμένο είναι κάποιο έμβιον, ώστε να αξιοποιεί τις ευκαιρίες όλων των χώρων διατροφής, να αντιμετωπίσει τις απαιτήσεις όλων των περιβαλλοντικών συνθηκών, τόσο καλύτερα είναι προσαρμοσμένο, τόσο υψηλότερα ευρίσκεται στην κλίμακα της εξέλιξης. Το γεγονός ότι εδώ ακριβώς υποφώσκει ένα επιχείρημα κατά της εξίσωσης ύψους διαφοροποίησης και σκοπιμότητας της ζωής, γιατί ελαφρώς διαφοροποιημένοι οργανισμοί, όπως βακτήρια και πρωτόζωα, υπάρχουν σε εντελώς διαφορετικό περιβάλλον σαν να ευρίσκονται στο σπίτι τους, και μάλιστα με μεγάλη πιθανότητα, αφότου υπάρχει ζωή στον πλανήτη, ο διατηρημένος αρχεγονισμός τους τους ισχυροποίησε κατά τη λαμπρή υπεροχή τους στον αγώνα για το εδωνά-Είναι, δείχνει μόνο όλο και καθαρότερα τον αξιωματικό χαρακτήρα της εξίσωσης.

Στο ύψιστο σκαλοπάτι ευρίσκεται ο άνθρωπος, αποτέλεσμα μάλιστα μιας τυφλής φυσικής δύναμης, η οποία με τον μηχανισμό επιλογής παράγει ένσκοπες μορφές και ένσκοπη συμπεριφορά, ταυτόχρονα όμως ένα σωστό αποτέλεσμα, το οποίο για αυτή την άποψη περί οργανικής εξέλιξης δεν θα μπορούσε επουδενί να είχε διαφορετική έκβαση.

Συνεπώς με τη λογική της μετράει τους οργανισμούς με το μέτρο της τεχνικής ευφυΐας και πρέπει για τον λόγο αυτό να απονείμει με εντιμότητα τον ύψιστο τίτλο στη φιγούρα, στην οποία οφείλει αυτό το μέτρο: στον άνθρωπο. Σε αυτόν βρήκε η φύση τη μέχρι τώρα σωστή απάντηση της ζωής στη ζωή. Εάν δεν είχαν έτσι τα πράγματα – ο Δαρβινισμός όμως δεν σκέφτεται καθόλου αυτό το ενδεχόμενο – η θεωρία του θα ήταν ανεδαφική. Το συμπαντικό εύρος του οπτικού πεδίου συντελεί ώστε να ξεχασθεί η οπτική γωνία, μέσα από την οποία παρατηρείται: η εκτίμηση αναφορικά με τη δύναμη του ανταγωνισμού και την αξία της βιομηχανίας. Εάν δεν συνειδητοποιηθεί η ασυνήθιστη τάση να καταστεί ο άνθρωπος της βιομηχανικής εποχής μέτρο της εξέλιξης όλου του κόσμου των ζώων, χάνει τη δυνατότητα η σκέψη του, η προσανατολισμένη στη μεγάλη εκβιομηχάνιση, να διακρίνει το δικό του αξίωμα και να αναδείξει σε πρόβλημα ο ίδιος για άλλη μια φορά την πραγματική ευφυΐα, η άνοδος της οποίας συνδέεται με την άνοδο της εξέλιξης του εγκεφάλου, σε κάθε περίπτωση με την αποδεδειγμένη αύξηση του εγκεφάλου στα σπονδυλωτά ζώα.

Αυτό επεχείρησαν αργότερα άλλες βιολογικές θεωρίες, στις οποίες εξάλλου για μακρύ χρονικό διάστημα δεν είχε πιστωθεί η ίδια προωθητική δυναμική που πιστώθηκε στον Δαρβινισμό. Τις επιδράσεις του στις Επιστήμες του Πολιτισμού, στην Εθνολογία και βασικά στην Κοινωνιολογία, οι οποίες οφείλονται προπαντός στη συνθετική φιλοσοφία του Spencer, ανέκοψε πολύ γρήγορα ο ιστορικός τρόπος σκέψης. Αλλά η ιδέα της προόδου δεν πέθανε ούτε για τη Φυσική Ιστορία, ούτε για την Ιστορία της Ανθρωπότητας. Δεν

Conditio humana

μπορεί πλέον να ισχύει ως ερμηνευτικό σχήμα και για τις δύο περιοχές, αποκάλυψε όμως σχέσεις μέσα στον κόσμο των ζώων και των ανθρώπων, που ως γεγονότα είναι σεβαστές: την εξέλιξη του εγκεφάλου στη σειρά των σπονδυλωτών ζώων και τον εξορθολογισμό στην ιστορία των μεγάλων πολιτισμών. Και οι δύο διαδικασίες επιτρέπουν τη συγκρότηση διαφορετικών διαδοχικών φάσεων, για να μην πούμε την εξαναγκάζουν. Μια αποτίμηση τέτοιων ζωωδών ή ανθρώπινων μορφών του εδωνά-Είναι, που δεν συμμετέχουν σε αυτές, δεν υφίσταται εξάλλου. Μονοδιάστατες, παλαιού τύπου συνθέσεις περί γενεαλογίας, ανήκουν για πάντα στο παρελθόν.